

Два крила наукової творчості професора Ганни Токмань

Ольга Куцевол,

доктор педагогічних наук, професор
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Життєві надбання кожного з нас вимірюються не стільки в горизонтальній площині – числом прожитих років, скільки в координатах вертикальних – інтелектуальних, духовних. Цю думку обстоював один з найавторитетніших представників Київської філософської школи професор Сергій Кримський, а увиразнив її поет Микола Луків в афористичних рядках: «Витри піт солоний із чола / І трудись, забувши про утому, / Бо людина ціниться по тому, / Чи вона зробила, що могла».

Сьогоднішня ювілярка – доктор педагогічних наук, професор Переяслав-Хмельницького педагогічного університету імені Григорія Сковороди Ганна Леонідівна Токмань у літопотоці прожитого зуміла зробити чимало, змогла досягти значних висот. Потужна подвижницька праця піднесла її на науковій орбіті вибудовування концептуальних засад сучасної методики навчання української літератури та розширення горизонтів вітчизняного літературознавства.

Ганна Леонідівна Токмань (9.11.1953, Вітебськ, нині Білорусь) походить з родини інтелігентів: батько – Леонід Андрійович Кузьменко — був архітектором, мати – Вікторія Антонівна — лікарем-мікробіологом. Міцна генетична спорідненість з рідним краєм кликала Кузьменків на батьківщину, тому батько погодився на пропозицію обійняти посаду головного архітектора Херсона. На жаль, невдовзі після переїзду Леонід Андрійович помер, був ще зовсім молодим (40 років).

Ганнуса зростала в російськомовному середовищі в Білорусі, а згодом на Півдні України: російською спілкувалися в родині, дитячому садку й школі. Уже будучи авторитетним професором, Г. Токмань з щирою вдячністю й повагою згадує своїх наставників із Запорізької середньої школи № 5, які формували її як українсько-центровану особистість. Найтепліші слова про Клавдію Олексіївну Кириченко — класного керівника й улюблену вчительку, яка пішла з життя цього року. Вона була інтелігентним, розумним, творчим педагогом, а її чоловік — знаною в Запоріжжі людиною, істориком, культурологом. У домі Кириченків зупинялись О. Гончар, В. Яворівський, М. Вінграновський, коли

приїздили до Запоріжжя. Клавдія Олексіївна розширювала літературні обрії своїх учнів, організовуючи зустрічі з письменниками.

1971 р. Ганна Леонідівна закінчила із Золотою медаллю школу й пішла на український філфак Запорізького державного педагогічного інституту (нині – національний університет), як зізнається, з почуття спротиву, бо вже в старших класах відчула несправедливість становища й загрозу українській мові. А ще вибір майбутньої професії було зроблено під впливом мами, яка прекрасно співала українські пісні, легко переходила на українську, була демократичною й волелюбною особистістю. Свій незабутній слід зали-

шили й щорічні поїздки на малу батьківщину неньки – до Переяслава, де звучала рідна мова. З пароплава під час зупинки в Каневі всією родиною завжди ходили на могилу Шевченка. І, напевне, найбільший вплив мали книжки, над усе любила читати, читала й думала.

Згадуючи студентське життя, Ганна Леонідівна розповідає про такий парадоксальний факт: абітурієнткою українського відділення філфаку вона складала всі іспити російською, (звісно, окрім фахового екзамену – з української мови і літератури), бо на той час не зовсім досконало володіла рідним словом. У ході навчання вольовим зусиллям примусила себе розмовляти й думати українською, була рада, коли вперше наснився сон українською. З високою повагою проф. Г. Токмань називає імена прекрасних викладачів своєї альма-матер, котрі відіграли значну роль у її професійному становленні: С. Самійленко, Ю. Чабаненко, О. Волох, Н. Миронюк, Н. Семиряк та ін.

У роки студентства були й непрості моменти конфліктів, пов'язаних з КДБ. Навчалась на «відмінно», писала всі наукові роботи про улюбленого І. Драча, проте їй раптом змінили тему дипломної, заборонивши досліджувати творчість цього поета-шістдесятника. Ганна Леонідівна зізнається, що тоді розчарувалась у науці й до аспірантури вступати не стала, про що не жалкує, бо їй не соромно за жодний написаний рядок.

1975 р. Г. Токмань з відзнакою закінчила університет і впродовж 19 років працювала вчителем української мови і літератури середньої школи № 16 м. Бердянська Запорізької обл. Педагогічна робота стала невід'ємною частиною її буття, оскільки Ганна Леонідівна чітко усвідомлювала особливе призначення українського словесника в середовищі зрусифікованого Півдня України, де частотними були нічим не обґрунтовані заяви батьків звільнити їхніх чад від вивчення української мови і літератури. Охоронну функцію вчителя-україніста в цьому регіоні алегорично висловила її колега, учителька А.С. Хасап, яка казала: «Я стою на краєчку України. Якщо я впаду, вони підуть по мені».

Ганна Леонідівна разом з одностайними настійливо протистояла тотальному зросійщенню та національній амнезії. Вона вела пропаганду рідного слова своїми уроками, що вибудовувались на високоінтелектуальній, креативній основі, намагалась вирвати їх з тісних рямців єдино дозволеної марксистсько-ленінської ідеологічної парадигми. Як учитель, Г. Токмань бачила, що соціологічне тлумачення вітчизняної літератури, канонізоване в підрадянській школі, збіднює розуміння юним поколінням українського письменства, примітивізує його ідейно-художнє багатство й вихолощує національну ідентифікацію. Ще перед розпадом СРСР, беручи участь у конкурсі «Вчитель року», Ганна Леонідівна стала переможцем у Запорізькій обл. й успішно виступила на республіканському етапі, провівши урок на тему: «Розстріляне відродження» про сталінські репресії проти письменників.

Набутий 15-літній досвід, творчий підхід до викладання української словесності вивели Г. Токмань у 1990 р. на нову орбіту – організаційно-методичну: вона стала заступником директора школи з навчально-виховної роботи. Значну увагу приділяла молодим учителям, формуючи колектив одностайних, творчих педагогів. Одержала звання «Вчитель-методист» і відзнаку «Відмінник народної освіти України».

Учительську працю успішно поєднувала з активною громадською діяльністю. У 1980-х рр. долучилася до створення й роботи громадських організацій «Всеукраїнське товариство української мови імені Т.Г. Шевченка» та «Народний рух України», була делегатом установчих конференцій, очолювала одне з перших товариств української мови на Півдні України.

Зі здобуттям нашою країною незалежності, в умовах розбудови національної школи, особливої актуальності набувала проблема формування нових підходів до викладання української літератури. Палке бажання долучитися до її вирішення спонукало Ганну Леонідівну в 1994 р. перейти на роботу до вищої школи – у Бердянський державний педагогічний інститут імені Поліни Осипенко (нині – університет).

У педагогічному виші Г. Токмань працювала, як завжди, сумлінно, намагаючись дійти до самої суті професійної підготовки вчителів-філологів, окреслити сучасні, вільні від заідеологізованості вектори прочитання вітчизняного письменства. Так почалась наукова біографія молодого вченого, яка взялася за неорані перелоги – повернення із забуття творчості митців Розстріляного відродження, зокрема дослідження постаті одного з найсамобутніших поетів тієї доби – Євгена Плужника. Ганна Леонідівна вважає, що вибрала цю персоналію інтуїтивно, напевне, за спорідненістю душ. Протягом дослідження, шукаючи основи для філософського тлумачення інте-

лектуально насиченої Плужникової лірики, відкрила для себе екзистенціалізм як феномен світової культури, шанувальницею якого є й понині.

Навчаючись в аспірантурі Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, активно працювала над кандидатською дисертацією на тему: «Художньо-філософський феномен лірики Євгена Плужника». Дослідницьке завзяття та копіткий науковий пошук Г. Токмань увінчалися успіхом – достроковим захистом у 1998 р. роботи й здобуттям наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Проходження аспірантури академічного закладу дало імпульс тісній співпраці та спілкуванню з відомими літературознавцями: В. Мельником, який був науковим керівником дисертації Г. Токмань і пішов з життя ще до її завершення, В. Дончиком, М. Ільницьким, Ю. Ковалівом, В. Моренцем, О. Гнідан, Е. Соловей та ін. Ганна Леонідівна каже: «Я щаслива, бо спілкувалася й спілкуюся з усіма ними, це – видатні літературознавці. Прекрасними вченими є також мої товариші, доктори філологічних наук С. Кіраль і Н. Анісімова, які збагачують мене своїми працями».

Занурення в проблеми сучасного літературознавства утвердило її в правильності обраних векторів наукового пошуку, а також переконало в необхідності розроблення нових концептуальних засад літературної освіти в школах незалежної України. Відтак це усвідомлення вивело молодого кандидата наук на орбіту нового – докторського дослідження.

Почерпнуте з новітнього літературознавства спонукало використати ці ідеї на користь учителя-філолога, модернізувати шкільну методику, тому Г. Токмань увесь час паралельно до літературознавчих студій писала статті до журналу «Дивослово», улюбленого poradника вчительства. І, врешті, побачила, що накопичений матеріал можна доопрацювати як докторську дисертацію, що й зробила. Тому хрещеною мамою в методиці вважає Р. Вітренко, редактора цього часопису, яка опублікувала першу статтю й заохотила до написання наступних, а батьком – професора Є. Пасічника, до якого прийшла з готовою докторською «з вулиці». Він прочитав, дав слушні поради й підтримав на захисті як опонент.

У дисертації на тему: «Екзистенціально-діалогічна концепція методики викладання української літератури в старшій школі» розкрито наріжні засади напрацьованої новітньої методики й на їх основі вибудована інноваційна модель, яку тепер впроваджують на практиці чимало вчителів України. Спираючись на дослідження філософів-екзистенціалістів та представників рецептивної естетики, Г. Токмань трактує екзистенціальність прочитання художнього твору як безпосереднє відчуття реципієнтом твору як своєрідної, ірреальної реальності, а також осмислення своїх відчуттів, що стає основою для вироблення особистісної думки. Відтак мета вчителя-словесника – підготувати зустріч читача з явищем мистецтва, спонукати до його вдумливого прочитання, а це сприятиме самотворенню особистості, формуванню «самостояння» шкільної юні.

В авторській концепції глибоко розкрито поняття «діалогізму» як наскрізної категорії методики навчання літератури, що оприявнюється в системі різноманітних взаємозв'язків, а саме педагогіки й літературознавства, філософії, психології та літератури, методичної

теорії та шкільної практики, співпраці двох суб'єктів навчальної взаємодії – учителя та учня, художнього тексту й читача.

Докторська дисертація була успішно захищена Г. Токмань у лютому 2003 р., відтак здобуто науковий ступінь доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання української літератури.

З 2000 р. доля пов'язала Ганну Леонідівну з ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тут у 2004 р. їй присвоєно вчене звання професора, здобуто багатий викладацький досвід, виховано не одне покоління вчителів-словесників. У цьому закладі вона зуміла розкритися в кількох іпостасях – як глибокий учений, вправний адміністратор (директор-декан і завідувач кафедри) і висококваліфікований, ерудований викладач. У різні навчальні роки проф. Г. Токмань читала курси, наріжні у фаховій підготовці вчителів-філологів: зі вступу до літературознавства, теорії та історії української літератури, методики навчання української літератури, дитячої літератури (української та англомовної), вела спецкурс «Українська екзистенціальна лірика».

Проф. Г. Токмань – фундатор наукової школи «Екзистенціально-діалогічне прочитання художнього тексту», під її керівництвом на кафедрі української і зарубіжної літератури та методики навчання з 2005 р. функціонує аспірантура й докторантура за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика навчання української літератури, у форматі якої виконуються кандидатські й докторські дослідження. За цей термін під керівництвом Ганни Леонідівни підготовлено й захищено сім дисертацій: три кандидатських з української літератури, три кандидатських й одна докторська з методики навчання української літератури.

Високошанована ювілярка плідно працює у двох галузях гуманітарної науки – літературознавстві та методиці навчання української літератури, свідченням чого є понад 170 праць, серед яких **монографії**: «Жар думок Євгена Плужника: Лірика як художньо-філософський феномен» (К., 1999) та «Жар думок: Лірика Євгена Плужника як художньо-філософський феномен» (К., 2013), «Методика викладання української літератури в старшій школі на екзистенціально-діалогічних засадах» (К., 2003); **розділи в колективних монографіях**: «Теорія і практика прочитання української лірики ХХ ст. у діалозі з екзистенціальною філософією» та «Система діалогічного навчання літератури» // Діалогічне прочитання української літератури» (К., 2007); **підручники та посібники для вищої школи**: «Методика навчання української літератури в середній школі» (К., 2012), «Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Самостійна робота студента» (К., 1999), «Курсова, бакалаврська, дипломна, магістерська роботи з української літератури та методики її викладання в школі» (К., 2001); здійснено **загальну редакцію кількох видань**, зокрема «Наш першорозум: Вивчення творчості Г. Сковороди в школах, ліцеях, гімназіях, коледжах» (2012, спільно з проф. М.П. Корпанюком), «Діалогічне прочитання української літератури» (2007) та ін.

Ганна Леонідівна належить до активної автури провідних літературно-художніх та фахових часописів України: «Слово і час», «Сучасність», «Вітчизна», «Дзвін», «Дивослово», «Світovid», «Урок української»,

«Українська мова і література в школі», «Українська література в загальноосвітній школі», «Українська мова й література в сучасній школі», «Зарубіжна література в навчальних закладах» та ін.

Завдяки ініціативі професора Г. Токмань на базі Переяслав-Хмельницького університету імені Григорія Сковороди проведено низку всеукраїнських науково-практичних конференцій, присвячених актуальним проблемам сучасної методичної теорії та шкільної практики, а саме: «Діалог літературознавства і методики навчання: шляхи аналізу художнього твору» (27–28 вересня 2006 р.), «Діалогічні аспекти науково-педагогічної спадщини видатних українських дидактив-філологів Євгена Пасічника, Бориса Степанишина, Олександра Біляєва, Леоніда Скуратівського» (11–12 квітня 2008 р.), «Художня література й екзистенціальна філософія» (14–15 квітня 2011 р.).

Проф. Г. Токмань – активний учасник міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій. Без перебільшення можна сказати, що впродовж кільканадцяти останніх років без неї не обходиться жодний солідний захід у царині української методичної та літературознавчої науки. Прикметною рисою характеру Ганни Леонідівни є глибока повага до своїх попередників, відтак вона систематично пропагує їхні здобутки, а також бере активну участь у ювілейному пошануванні знаних вітчизняних учених-методистів, зокрема академіка О. Мазуркевича, професорів О. Біляєва, Т. Бугайко, Н. Волошиної, Л. Мірошниченко, Є. Пасічника, Б. Степанишина, доц. Л. Скуратівського та ін.

У науковому світі Г. Токмань znana як член двох спеціалізованих учених рад – із захисту кандидатських і докторських дисертацій при Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова та із захисту кандидатських дисертацій при Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті імені Григорія Сковороди; вона входить до авторського колективу 10-томної академічної «Історії української літератури», член редколегій журналів «Дивослово» та «Українська мова й література в сучасній школі» (до січня 2012 р. – «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах»). Виступила офіційним опонентом на розгляді кільканадцяти докторських і кандидатських дисертацій. Систематично здійснює рецензування наукової продукції вчених різних ВНЗ України.

Грунтовні, самобутні праці проф. Г. Токмань присвячені дослідженню складних питань літературознавчо-методичного діалогу, актуальних проблем викладання української літератури в середніх загальноосвітніх закладах та вищій школі. Її студії вирізняються методологічною закоріненістю у філософські та літературознавчі глибини, фундаментальністю й системністю підходів, відкритістю до сприйняття нових ідей і бережним ставленням до напрацьованих традицій, широтою наукових інтересів і принциповою позицією.

Можемо стверджувати, що Ганні Леонідівні вдалося створити індивідуально-неповторну манеру викладу своїх літературознавчих та методичних розслідів, у якій вдало поєднується глибина наукової рефлексії та публіцистична небайдужість, логіка та аргументованість викладу й водночас відкритість до діалогу з адресатом своїх книг. Це, на нашу думку, є ще одним переконливим прикладом дієвості та життєздатності пропагованої нею екзистенціально-діалогічної концепції освоєння явища мистецтва слова.

У царині літературознавства Г. Токмань надає перевагу дослідженню поезії, причому пише тільки про тих письменників, яких відчуває як своїх, рідних, у яких кожний рядок хвилює й захоплює думкою, почуттям, цінностями, образністю, мелодикою. Серед них Є. Плужник, В. Свідзінський, І. Світличний, С. Гординський, Т. Осьмачка, Б.-І. Антонич, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, Л. Мартович, Шолом-Алейхем, Г. Мюллер. Найближчим з митців за світовідчуттям вона вважає Тараса Шевченка... і найдалшим, бо він заклав такі моральні максимуми, до яких іти і йти все життя. «Кобзар» говорить про те, що ти не один у світі, бо в тебе є нація, але й про те, що в нації є ти, і в цьому твоя відповідальність.

Проф. Г. Токмань уперше в українському літературознавстві витлумачила лірику поета Є. Плужника як художньо-філософський феномен, довівши близькість філософської поезії митця до християнства, віталізму, екзистенціалізму, а також продемонструвавши її самобутність з погляду як розмислового, так й естетичного. Дослідниця потужно працює в царині створення у вітчизняному літературознавстві екзистенціальної наукової парадигми, обґрунтуванні методологічних засад і розробленні методики діалогу «філософська лірика – екзистенціальна філософія». Першорядне місце в науковому пошуку проф. Г. Токмань у галузі теорії літератури займає проблема діалогічного прочитання лірики на порубіжжі літературознавства та філософії. У своїх студіях поетичних творів нею узагальнено й застосовано аналітичну літературознавчу думку філософів-екзистенціалістів М. Гайдеґґера, Г. Марселя, А. Камю, П. Тілліха та ін. На цих методологічних засадах здійснено інтерпретацію лірики українських поетів першої половини ХХ ст.

У форматі діалогічної парадигми проводиться компаративне зіставлення художніх творів українських митців з концептуально суголосними текстами зарубіжних письменників і філософів (наприклад, І. Світличний – К. Ясперс – Г. Мюллер, В. Свідзінський – Г. Марсель – Р. М. Рільке).

Аналіз численних праць Г. Токмань з методики засвідчує, що, розробивши екзистенціально-діалогічну концепцію викладання української літератури в старшій школі, дослідниця проводить стратегічну лінію філософізації шкільного літературознавства, наближаючи вивчення художніх творів у середніх загальноосвітніх закладах різного типу до сучасних надбань у галузях літературознавства, філософії, психології, політології та інших наук. Вибудовуючи екзистенціально-діалогічну парадигму шкільного курсу літератури, учений-методист розробила принципи проблемності, діалогізму, екзистенційного розвитку особистості юного читача. Переконаливо доведено доцільність використання елементів різноманітних методів літературознавчого дослідження: духовно-історичного, психоаналітичного, міфологічного, архетипного, текстурального, структурального, деконструктивного, феміністичного, ґендерного та ін.

У працях Г. Токмань наголошується на креативній спрямованості вчителя-словесника, який має широке поле для творчості і шляхів підвищення ефективності своєї роботи: обирає один із численних типів уроків, які виробили науковці й колеги-практики, або творить власний оригінальний (нестандартний) – у будь-якому разі суттю вчительського структурування уроку зали-

шається його творчість, бо ж модель виявляє особливості неповторного твору мистецтва слова, неповторну особистість педагога, неповторний учнівський колектив, який складається з індивідуальностей.

Будучи за своєю сутністю і діяльністю педагогом-новатором, проф. Г. Токмань водночас застерігає колег: діти – найменш захищена частина нації, яку слід оберігати від зайвих експериментів, тому інновації слід уводити поступово, обдуманно, не перекреслюючи випробуваних століттями методів навчання, а знаходячи своє місце в традиційній системі. Те саме застереження вона робить щодо вибудовування діалогу методики з літературознавством, обстоюючи орієнтування вчителя не на новітні епатажні відкриття, а на академічну науку про літературу. Отже, особливо актуально звучить сьогоднішнє попередження вченого: методи літературознавчого дослідження на уроках літератури – не самоціль, вони не механічно переносяться в школу, а діалогічно засвоюються з позицій педагогічного відбору.

Ганна Леонідівна напрацювала моделі новітніх типів уроків літератури: історичне, філософське, психологічне, літературно-біблійне дослідження, адаптувала різноманітні інноваційні прийоми до процесу літературної освіти. Своєчасними й корисними бачаться їй рекомендації щодо впровадження в навчання української літератури комунікаційно-інформаційних технологій. При цьому особливої значущості набуває порада авторитетного вченого враховувати, що художня література – це не тільки інформація, а ще гра, душа, питання, відтак її треба вивчати, застосовуючи не запрограмовані технології, а духовне спілкування, дидактичні ігри, творчість, імпровізацію.

Доповнюють портрет професора Г. Токмань її читацькі вподобання та мистецькі інтереси. Ганна Леонідівна каже, що вітчизняні митці – Т. Шевченко, Леся Українка, Є. Плужник – подарували масу рядків-афоризмів, які стали їй друзями. Один з них: «*Ні, я буду крізь сльози сміятись...*». Для душі, відпочинку, насолоди читає художню прозу ХХ – початку ХХІ ст., обожає живопис, не пропускає жодного числа таких часописів, як «Всесвіт», «Иностранная литература», «Кур'єр Кривбасу». Проте виокремити якогось одного письменника, найбільш цікавого для неї сьогодні, не може: захоплюється то одним автором, то іншим. Зараз улюблені Ф. Рот, В. Портяк. А ще захопилася збіркою Г. Сковороди «Сад божественних пісень», вона, на думку Ганни Леонідівни, дуже радісна, оптимістична. Привабила сковородинська формула щастя: вольність і безпечальна, препроста путь. «Препроста» і в розумінні простування життям, без манівців, і простого побутування. А «безпечальність» – це трактування щастя як відсутності нещастя, як внутрішнього «веселія», налаштованість на яскраве, різнокольорове сприйняття світу.

Від численної когорти офіційних і неофіційних учнів професора Г. Токмань вітаємо її з молодим, енергійним ювілеєм. Зичимо залишатися такою ж неповторною, духовно багатою, мудрою, добротворчою особистістю на радість усім нам і на користь освітянській справі незалежної України! Нехай підносять Вас до нових вершин літературознавства й методики два крила Вашого дослідницького таланту!

З роси і води Вам, високошановна Ганно Леонідівно!